

Cătălina Mărănduc

DERIVAREA – O MODALITATE DE ORGANIZARE A VOCABULARULUI ÎN CUIBURI LEXICALE (I)

1. INTRODUCERE

Vom începe prin a ne întreba ce este un limbaj. Vom răspunde că orice limbaj este un sistem format dintr-un inventar de semne și un inventar de reguli care arată cum este permis a le combina în cadrul acestui sistem, fără a ne situa în afara lui. Astfel încât termenul prezent în titlul comunicării, cel de *vocabular*, este sinonim cu inventarul ori mulțimea de semne care reprezintă una dintre cele două componente ale limbajului, alături de inventarul de reguli de utilizare a lor.

Prin comparație cu semnele lingvistice, normele care guvernează relațiile dintre ele sunt mult mai stabile, se schimbă extrem de lent. Ne vom ocupa în cele ce urmează de inventarul de semne lingvistice, care reprezintă partea cea mai dinamică a unei limbi. Acest inventar este nu numai în permanentă schimbare, ci și în permanentă expansiune, devine o mulțime cu tot mai multe elemente pe măsura dezvoltării civilizației omenești, în vreme ce inventarul de norme combinatorii are dimensiuni stabile.

În comparație cu limbajele artificiale (cum ar fi limbajul matematic, limbajul logicii formalizate), studiul unui limbaj natural este dificil datorită faptului că nu a fost inventat pornind de la un set de semne și un set de norme de combinare a lor, ci a luat ființă în decursul unui lung proces istoric, din necesitatea de a comunica, rafinându-se pe măsura rafinării conținutului pe care subiecții umani îl aveau de comunicat.

Limbajul artificial este instituit la un moment anumit, prin reguli convenționale stricte, care au caracter de predictibilitate și aplicabilitate pentru orice enunț performat în acel limbaj. Limbajul artificial nu este supus schimbării, nu evoluează în timp. Evoluția limbajului natural se petrece într-un larg interval de timp și este influențată de foarte mulți factori interni și externi pe care cu greu îi putem reconstitui. Convențiile între comunicatori se instituie în timpul comunicării și sunt deduse de cercetători, niciodată în mod perfect, mai ales că sunt într-o permanentă schimbare.

Iată de ce stabilirea unor echivalențe între limbajele formalizate și cele naturale este extrem de laborioasă. De pildă, E. Vasiliu a încercat o comparație între modul cum funcționează conectorii în limbajele logice și conjuncțiile echivalente cu ei din limbajul natural, iar concluzia sa este că atât semantic, cât și sintactic conectorii și conjuncțiile din limbajul natural nu se suprapun¹. Totuși nu

¹ E. Vasiliu 1978: 238–254.

putem renunța la această muncă de echivalare datorită necesității de a adânci cercetările lingvistice prin utilizarea calculatorului, ceea ce presupune transpunerea limbilor naturale în sisteme suficient de riguroase pentru a putea fi prelucrate informatic.

Revenind la inventarul de semne ale limbajului natural, numit de obicei vocabular sau lexic, va trebui să ne aplecăm mai întâi asupra controversatelor definiții ale noțiunilor de **semn lingvistic** și de **cuvânt**, pentru a vedea din ce elemente se compune acest inventar și în ce mod funcționează el, înainte de a ajunge la noțiunea de organizare a acestui ansamblu.

Vom arăta că organizarea vocabularului este, ca și sistemul de norme ale limbajului natural, în primul rând un proces care se petrece în mod obiectiv, face parte din competența vorbitorilor limbii. Aceștia își structurează în memorie în diverse moduri inventarul de cuvinte, pentru a putea să rețină toate unitățile lexicale necesare în comunicare și pentru a le utiliza operativ; astfel încât memoria lor să fie nu numai cuprinzătoare, ci și promptă.

Abia în al doilea rând, lexicologii, etimologii, specialiștii în formarea cuvintelor încearcă să elaboreze lucrări de specialitate, dicționare, inventariind vocabularul limbii și încercând să introducă din afară un mod de organizare a inventarului, pentru ca dicționarele să poată fi utilizate cât mai simplu de către cititori.

În cazul specialiștilor în gramatica limbilor, adică în inventarul de reguli de combinare care alcătuiesc limbajul, vedem că ei se străduiesc să aproximeze cât mai exact sistemul de norme aflat în competența vorbitorilor.

Întrebarea care se pune este dacă lexicologii încearcă și ei să aproximeze cât mai exact modul obiectiv de organizare a inventarului de semne, și dacă organizarea dicționarelor de către lexicologi trebuie sau nu să corespundă organizării obiective a vocabularului, așa cum se află în competența vorbitorilor.

Vom răspunde la prima întrebare prin **nu**, lexicologii nu încearcă să aproximeze modul în care se structurează inventarul de semne în competența vorbitorilor (nimeni nu reține cuvintele în memoria sa în ordine alfabetică) și la a doua întrebare prin **da**, în opinia noastră, organizarea dicționarelor de către lexicologi ar trebui să încerce să aproximeze modul în care inventarul de semne este structurat în competența vorbitorilor.

Vom argumenta aceste opinii și vom descrie un mod obiectiv de organizare a inventarului de semne ale limbii. Este vorba despre cuiburile lexicale. Ele, firește, nu au fost inventate acum, ci încă de la începuturile lexicografiei, fiind apoi părăsite pentru aproape un secol, considerate insuficient de „moderne”. În ultima vreme sesizăm însă o revenire în atenția specialiștilor a acestui mod de organizare a dicționarelor. Vom încerca să arătăm care au fost argumentele pentru renunțarea la el și care sunt argumentele în favoarea lui.

În acest context, formarea cuvintelor în general și derivarea în special funcționează ca subsisteme ale vocabularului, cuvintele fiind analizate potrivit unui inventar de formați și unui inventar de norme de asamblare a lor.

2. SEMNUL LINGVISTIC

S-au dat numeroase definiții semnului lingvistic. În cele mai multe se arată că semnul este un fenomen cu două laturi, un semnificant și un semnificat, o formă și un sens.

Ch. Morris² a definit sistemele semiotice ca sisteme cu ajutorul cărora subiectul uman ia cunoștință indirect de realitate. Prin organizarea (mentală) a percepțiilor se ajunge la un „conținut de conștiință” (percepții organizate) corespunzător obiectului respectiv. Semnul (lingvistic) este pentru conștiința noastră un fel de substitut al obiectului³.

Sf. Augustin arată: „Semnul este ceea ce se arată pe sine însuși simțurilor și, în afară de sine, mai indică spiritului și altceva”. Acest „altceva” de care vorbește Sf. Augustin este *obiectul* la care semnul se referă: „Cuvintele sunt semne ale lucrurilor fără să înceteze să fie ele însele și lucruri”⁴.

Definitorie pentru semioticieni este lipsa de motivare a relației dintre aceste două laturi, relație stabilită prin convenție și luată ca atare de participanții la comunicare. Lipsa de motivare este demonstrată de obicei citând cuvinte cu același complex sonor din limbi diferite care au sens total diferit în fiecare dintre ele. Regula generală ar fi, prin urmare, aceea că semnul lingvistic este nemotivat, convențional.

Și totuși! Dacă ne uităm la primele forme de scriere, în pictograme, nu putem spune că cei care le-au inventat nu ar avea tendința spre o motivare a semnului lingvistic. Prin urmare, caracterul convențional al relației dintre forma și sensul semnului lingvistic este rezultatul vechimii lui și pierderii în timp a motivației sale inițiale.

Cuvântul este un alt concept lingvistic de bază care a primit, de-a lungul timpului, numeroase definiții controversate. Pentru noi, este o unitate de bază a vocabularului unei limbi, adică a inventarului de semne lingvistice care apar în limbajul natural. Cuvintele-semne, segmentate într-un mod convențional, reprezentate prin forme-tip, alese tot convențional din mulțimea formelor flexionare, sunt stocate în dicționare.

Lingviștii nu au reușit niciodată să se pună de acord asupra unei definiții a cuvântului, deși i s-a consacrat chiar un întreg congres internațional de lingvistică (al VI-lea, Paris, 1948). Cei mai mulți specialiști, continuatori ai ideilor lui Ferdinand de Saussure, concep cuvântul ca fiind echivalent cu semnul lingvistic. El este o unitate între o formă și un conținut, având pe de o parte un corp sonor alcătuit din unul sau mai multe sunete, transcrise prin litere, pe de altă parte un conținut, alcătuit din unul sau mai multe înțelesuri sau sensuri⁵. F. de Saussure are meritul de a fi făcut distincția între semnul lingvistic (caracterizat prin „arbitrar”) și simbol (caracterizat prin „motivare”).

² Ch. Morris 1971: 85–89.

³ E. Vasiliu 1984: 79 ș. u.

⁴ Sf. Augustin 1991: V, 49.

⁵ F. de Saussure 1971: 154.

Petru Zugun⁶ încearcă să sesizeze contradicțiile în gândirea și terminologia diverselor teorii, care sunt responsabile de lipsa consensului în ce privește definirea cuvântului, și să propună o soluție originală, operantă, non-contradictorie. Autorul consideră că definiția dată cuvântului ar trebui să aibă un caracter sincron, altfel spus, să renunțăm la tradițiile gramaticale și să definim unitățile care au statut de cuvânt în stadiul actual al limbii, deoarece unele elemente lingvistice și-ar putea modifica acest statut pe parcursul evoluției. Persistența unor reminiscențe diacronice, afirmă el, duce la contradicții în gândirea cercetătorilor. Morfemele considerate unanim de către cercetători ca fiind gramaticale (sufixe, desinențe) provin, în mare parte, din cuvinte ale limbilor vechi de origine, în cazul nostru, ale limbii latine.

Cheia problemei definirii cuvântului este pentru P. Zugun conceperea justă a funcțiilor în limbă ale prepozițiilor, conjuncțiilor, articolelor, verbelor auxiliare, interjecțiilor, pronomelor reflexive, adverbelor gramaticale, cărora le refuză statutul de cuvinte, considerându-le morfeme gramaticale. Pentru fiecare dintre aceste categorii de termeni, autorul oferă o demonstrație riguroasă în sprijinul afirmației sale.

În acord cu majoritatea cercetătorilor, vom numi aici *autosemantice* cuvintele cu funcții în propoziție și pe cele cărora P. Zugun le refuză statutul de cuvânt, le vom numi cuvinte *relaționale*.

Și unele și celelalte sunt semne lingvistice. Ar fi însă de dorit ca dicționarele să opreze o distincție între modul de definire a fiecăreia dintre aceste categorii. Dacă pentru cuvintele autosemantice ar trebui să enumerăm notele definiției ale unei noțiuni, ale unui concept format în spatele acestui semn, pentru cuvintele relaționale ar fi necesară doar menționarea relației sau tipurilor de relații pe care acestea le instituie între cuvintele autosemantice în cadrul enunțurilor. Încercarea de a defini un sens lexical pe care acestea nu îl au este sortită eșecului. Utilizatorii dicționarelor nu vor înțelege nimic din sensul lexical mult prea abstract atribuit acestora.

Spre deosebire de alte tipuri de semne, cuvântul poate fi flexibil; el își poate modifica forma. Cuvintele flexibile reprezintă, cum arată Theodor Hristea⁷, „o unitate într-o diversitate de forme sau aspecte gramaticale”. Comparând diversitatea de forme, individul comunicator încearcă să atribuie variației formale o variație semantică, să stabilească legături între diversele morfeme variabile și diverse categorii sintactico-semantice. Elementele relaționale, fie morfeme, fie prepoziții, conjuncții, adverbe relative etc., nu sunt lipsite de sens, ele au un sens relațional, arată că semnele în preajma cărora se situează sunt echivalente, analoage, ori dimpotrivă, opuse, exprimă distincția dintre un singur obiect și mai multe etc.

Pe scurt, există două mari direcții în interpretarea semnului lingvistic, teza *anticonvenționalistă* (semnul lingvistic este motivat) dezvoltată de Platon în

⁶ P. Zugun 2003: 34-99.

⁷ Capitulul *Conceptul de cuvânt*, în Th. Hristea 1984: 8 ș. u.

Cratylus și teza *convenționalistă* (= arbitrarul semnului) dezvoltată de Saussure în *Cours de linguistique générale*.

În opinia noastră, ambele teorii sunt justificate din puncte de vedere diferite. Semnul lingvistic privit din punct de vedere obiectiv este nemotivat sau, mai curând, și-a pierdut motivarea pe parcursul funcționării sale. Motivarea pierdută nu are repercusiuni negative asupra capacității sale de a funcționa în limbă, adică asupra capacității semnificantului de a trimite la un semnificat.

Cel care stabilește oarecum raportul just între cele două viziuni este E. Benveniste. Comentariile critice ale lui Benveniste⁸ marchează distincția dintre raportul fonie–concept așa cum există acesta în natura lucrurilor și felul în care acest raport este perceput de către vorbitori: ei percep ca motivat un raport prin esență arbitrar. Argumentarea lui Benveniste referitoare la caracterul motivat al relației dintre semnificant și semnificat coincide cu percepția vorbitorului referitoare la această relație. Ideile lui Benveniste sunt perfect compatibile cu punctul de vedere al lui Platon din *Cratylus*⁹ și cu punctul de vedere pe care F. de Saussure îl dezvoltă în partea a treia din *Cours de linguistique générale* (cap. IV–VI), unde se vorbește despre felul în care vorbitorii (prin analogie și „etimologie populară”) caută să introducă un anumit grad de motivare în structura semnului.

Asistând la comunicare, individul învață, în copilărie, semnele lingvistice ca relații convenționale între o formă și un sens; își validează prin comunicare cunoștințele memorate, constată prin experiență directă faptul că acestea cu adevărat transmit destinatarilor sensul intenționat (care nu are nicio relație cu forma semnelor prin care îl transmite) și astfel își însușește o competență comunicativă în limba sa maternă sau în altă limbă.

Tendința de motivare parțială a semnului lingvistic provine din mai multe cauze.

a) Cauze de ordin subiectiv. Creativitatea vorbitorilor, fără de care limbile nu ar putea evolua, se manifestă prin introducerea în structura arbitrară a semnelor a unor motivări reale sau fanteziste. Din necesități de ordin subiectiv, emitenții formează figuri de limbaj, care sunt semne calitativ noi, plastice, pentru a transmite trăiri personale irepetabile.

b) Cauze de ordin obiectiv. Aglomerarea numărului de semne lingvistice face imposibilă memorarea lor în lipsa stabilirii unor relații între acestea, unor legături, fie semantice, fie formale, fie semantico-formale. Vocabularul nu poate fi reținut ca inventar amorf, nestructurat, căci astfel nu ar putea fi mereu îmbogățit și utilizarea lui în comunicare nu ar putea să-și păstreze promptitudinea. Deci vorbitorul are tendința de a analiza unitățile lexicale și de a stabili diverse tipuri de analogii între ele.

⁸ E. Benveniste 1966: 49–55.

⁹ *Cratylus*, în Platon 1931: 388 b, 6–8, 10–12.

3. ORGANIZAREA VOCABULARULUI UNEI LIMBI

Presupunând că semnele lingvistice ar fi complet arbitrare, organizarea lor în competența vorbitorilor ar fi mult mai dificil de realizat. Cuvintele ar trebui să se organizeze exact așa cum se organizează sistemul de noțiuni, de cunoștințe, adică tematic, pe domenii și subdomenii, ca în catalogul cu clasificare tematică zecimală al unei biblioteci. Orice alt mod de clasificare presupune faptul că vorbitorii operează cu termenii, îi analizează, pot interveni asupra structurii lor formale sau semantice.

În *Vocabularul limbii române contemporane*, Ion Coteanu studiază mai multe modalități de organizare a vocabularului, clasificând sensurile figurate ale semnelor lingvistice după categorii ale retoricii clasice, în diverse tipuri de metonimii și sinecdote.

Studiind organizarea inventarului de semne, adică a vocabularului limbii, vom face abstracție de motivările parțiale ale semnelor prin crearea unor tropi, figuri de stil, creații care au caracter personal și izolat. Ne vom ocupa de o altă categorie de motivări parțiale, care cuprinde procedee generale, utilizate de toți vorbitorii și care modifică uneori structura cuvintelor și alteori componența vocabularului în general.

În același manual universitar, se face referire la mijloacele semantice de organizare a vocabularului: sinonimia, antonimia, polisemia. Vorbitorii grupează cuvintele după relațiile lor de echivalență sau opoziție semantică. În cazul în care același complex sonor-grafic poate fi purtător al mai multor sensuri, observă dacă acestea sunt relaționate sau nu între ele și astfel își organizează inventarul lexical.

În ceea ce privește relațiile formale care nu sunt însoțite de relații semantice, dintre acestea vorbitorul poate sesiza omonimia sau paronimia lexicală ori numeroasele omonimii gramaticale. În cazul în care nu le sesizează drept omonimii sau paronimii, ci le atribuie relații semantice inexistente, vorbitorul formează numeroase etimologii populare care se impun uneori în limbă în ciuda protestelor lingviștilor care le denunță incorectitudinea. Acest fenomen indezirabil este însă o dovadă că tendința de re-motivare (chiar fantezistă) a semnului lingvistic e foarte puternică.

Pare însă că cel mai eficient mod de structurare a vocabularului, formal și semantic, cuprinzând cea mai mare parte a elementelor lexicale, este organizarea vocabularului în familii de cuvinte și mai ales în familii de cuvinte derivate, procedeu formant predominant în limba română.

4. CARACTERUL ANALIZABIL AL FORMANȚILOR

Procesul de analiză și de motivare parțială a structurii semnelor lingvistice se petrece dintr-un punct de vedere sincron, privind funcționarea limbii ca mijloc de comunicare la un moment dat. În cazul nostru înțelegem prin momentul dat al

cercetării sincronice acel stadiu al limbii numit limbă română contemporană, care începe în a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹⁰.

Am putea numi tipul de familie de cuvinte obținută intuitiv, analizând asemănările formale și semantice, familie lexicală. Aceasta se structurează indiferent dacă semnele lingvistice au avut cândva alt sens, altă formă, deci altă motivare, și indiferent în ce mod au intrat ele în componența vocabularului unui vorbitor sau a unei limbi. Familia lexicală (numită și cuib lexical) nu este privită deci din punctul de vedere al istoriei limbii și al etimologiei.

Așa cum am arătat, semnul lingvistic este lipsit de motivare, adică nu prezintă, în general, în cazul limbilor moderne, niciun fel de legătură între forma sonoră sau grafică și conținutul semantic; relația se stabilește între vorbitori pe baza unei convenții.

Totuși, dacă ne referim la cuvintele a căror structură poate fi analizată într-o succesiune de segmente care se mai regăsesc, în alte combinații, în structura altor cuvinte, vorbitorul observă, comparând aceste cuvinte, o relație între forma unui astfel de segment și un anumit înțeles abstract. Formanții lexicali și sensul lor abstract există, cu forme aproape identice, în majoritatea limbilor de circulație.

De exemplu, din compararea cuvintelor: *lucrător*, *cititor*, *scriitor*, *muncitor* etc., se poate observa că segmentul final *-tor* se leagă de sensul „persoană care îndeplinește acțiunea denumită de un verb”. La fel, din compararea cuvintelor *reface*, *rechema*, *reîncepe*, *redeveni*, *reciti* etc., se poate trage concluzia că segmentul inițial *re-* se leagă de sensul „repetare a acțiunii denumite de un verb” ș. a.

Aceste observații și altele de același fel pot ajuta vorbitorul să-și explice sensul unui cuvânt nou, pe care nu l-a mai întâlnit, combinând sensurile atribuite în alte cazuri părților componente pe care le distinge în alcătuirea cuvântului nou. Structura noului cuvânt nu este lipsită de relație cu sensul, ci există o motivare parțială a modului cum este constituită. Dacă vorbitorul va întâlni pentru prima dată cuvântul *asigurator*, va considera în mod just că sensul acestuia trebuie să fie „persoană care asigură, care face asigurări”. Dacă va întâlni pentru prima oară verbul *a retehnologiza*, va crede că sensul lui este „a tehnologiza din nou”.

În *Cuvânt-înainte* la vol. I al tratatului *Formarea cuvintelor în limba română*, formarea cuvintelor este definită astfel: „mijloc de îmbogățire a vocabularului care folosește resursele proprii ale limbii respective, pornind de la cuvinte existente în limbă”¹¹.

Însă în aceeași prefață se demonstrează că definiția de mai sus nu este operantă și se încearcă realizarea unui „inventar complet al procedeelelor și al elementelor de formare (formanților), atât al celor productive, cât și al celor neproductive”¹², analizabile pentru vorbitorul limbii române: „Includerea

¹⁰ I. Coteanu 1975: 7 ș. u.

¹¹ FC I: V.

¹² FC I: XII.

formațiilor analizabile moștenite sau împrumutate ca atare se explică prin punctul de vedere sincron¹³.

Argumentele pentru adoptarea principiului metodologic al caracterului analizabil sunt următoarele:

- este dificilă stabilirea exactă a istoriei cuvântului în unele cazuri;
- din punctul de vedere al vorbitorului nespecialist, toate cuvintele, indiferent de origine, sunt bunuri ale limbii române, modele pentru noi creații lexicale, datorită caracterului lor motivat parțial, adică structurii clare;
- este foarte greu, aproape imposibil a demonstra că un formant nu poate fi izolat decât în cuvinte neformate pe teren românesc, studiind toate cuvintele care îl conțin și demonstrând pentru fiecare în parte prin atestări că este împrumutat dintr-o anumită limbă;
- chiar dacă am găsi într-o limbă străină un posibil model al unei creații lexicale, nu este încă demonstrat faptul că vorbitorii limbii române nu au aplicat în paralel același procedeu pentru creația românească;
- chiar dacă am demonstra, fără putință de îndoială, că toate cuvintele care conțin un anumit formant sunt împrumutate, oricând poate să apară în limbă un cuvânt clar românesc conținând acel formant, izolat de vorbitori din împrumuturi, pe baza caracterului analizabil, și inclus într-o creație lexicală nouă.

5. ISTORICUL METODEI DE ORGANIZARE A DICȚIONARELOR ÎN CUIBURI LEXICALE

Cuibul lexical apare prima oară la Clemens Andress, în *Dicționarul româno-german* din 1821. Alte exemple de lucrări redactate în aceeași epocă după acest principiu sunt: *Condica limbii române*, de Iordache Golescu, în 1832 și *Dicționarul unguresc-românesc* de George Barițiu, în 1869.

În *Dicționarul etimologic*, A. de Cihac oferă o singură etimologie pentru tot cuibul. Distanța dintre derivatele moștenite și cele interne, ca și cea dintre împrumuturi și cuvinte nou create pe teren românesc, este greu de făcut și duce la erori etimologice în dicționarele academice coordonate de Sextil Pușcariu (DA), precum și în *Dicționarul limbii române* de August Scriban.

A. T. Laurian și I. C. Massim, în dicționarul lor academic latinist (LM), reconstituie cuvinte pentru sufixele existente, într-o „completare sistematică”. De multe ori, acest procedeu îi face să dea prime atestări în limba română ale unor cuvinte care au apărut mai târziu, fie prin împrumut, fie prin mijloace interne. Partea care conține cuvinte cu origine nelatină, numită *Vocabulariu*, este organizată pe cuiburi lexicale.

Am încercat să studiem părerile lui Mircea Seche despre metoda cuiburilor lexicale în DA, așa cum rezultă din lucrarea sa de istorie a lexicologiei, (din care am preluat și informațiile de mai sus). Trecerea de la metoda cuiburilor lexicale la organizarea alfabetică a dicționarelor este prezentată drept un pas înainte:

¹³ FC I: XII.

De pe la mijlocul literei *B* înainte, concentrarea lexicală *excesivă* se *agravează* și prin ... metoda „cuiburilor” lexicale, potrivit căreia derivatele sunt subsumate cuvântului-mată, figurând în același articol cu acesta. ... Adesea termenii subsumați *nici nu mai sunt semnalăți la locul lor alfabetic, ca trimiteri* spre cuvântul unde se află subsumați. Procedul, de altfel *inconsecvent* folosit, a fost dictat de nevoia economisirii spațiului tipografic, dar el *îngreuiază serios consultarea dicționarului*. Organizarea în „cuiburi” lexicale *ar fi putut avea un singur avantaj* evident, acela de a ne oferi imaginea productivității cuvintelor-mamă, a raporturilor existente între aceste cuvinte și derivatele lor. Am spus „ar fi putut”, căci, în realitate, datorită *lărgirii sistemului dincolo de limitele îngăduite* într-un dicționar care este și etimologic, *acest unic avantaj se anulează*¹⁴.

Observăm aici că Mircea Seche nu este de acord cu acest procedeu de organizare a unui dicționar, el folosind expresii colorate afectiv negativ: *excesiv, se agravează, inconsecvent, îngreuiază serios, acest unic avantaj se anulează*. Dar nu am găsit nicăieri o argumentare convingătoare a faptului că acest mod de organizare, dacă ar fi aplicat corect, ar fi indezirabil, ar fi un procedeu învechit, depășit.

Cele sus menționate se referă la o aplicare inconsecventă a procedului; unele cuvinte sunt subsumate cuibului deși sunt împrumutate, iar altele nu, unele sunt semnalate la locul alfabetic cu trimitere la cuib, altele nu. De altfel, vastitatea dicționarului și perioada îndelungată a redactării sale, mulțimea redactorilor, organizarea lor în două colective fac ca DA să aibă numeroase inconsecvențe de redactare, nu doar pe cele referitoare la cuiburi.

Expresiile negative utilizate de M. Seche induc ideea potrivit căreia organizarea pe cuiburi lexicale este un defect al vechii lexicografii, care trebuie depășit de noua lexicografie.

Se poate observa apoi din considerațiile de mai sus faptul că există o confuzie între cuiburi lexicale și cuiburi etimologice, denumirea de cuib „lexical” nu presupune, în opinia noastră, ca acesta să reunească lexeme cu o anumită etimologie. Ce e drept, dacă dicționarul „este și etimologic”, ar trebui să precizeze cât se poate de clar care este etimologia cuvintelor incluse în cuib, dacă sunt derivate moștenite, create în limba română ori împrumutate.

Avem opinia că neinclusiunea în cuiburi a derivatelor care nu sunt creații interne ar nedumeri cititorii, care pot analiza la fel de bine structura atât a derivatelor împrumutate, cât și a celor create pe teren românesc. Incluziunea lor (cu precizarea etimologiei externe) ar fi perfect justificată și explicită. Cât despre menționarea la locul alfabetic, ea este obligatorie, cu excepția cazurilor când locul alfabetic e în imediata vecinătate a cuibului sau când volumul are la sfârșit un indice de cuvinte cu trimitere la pagină. Economia de spațiu tipografic, practică peste tot în lume și care nu se vede la dicționarele academice românești, nu credem că este în sine un element negativ. Inconveniente se pot rezolva deci în multiple moduri, cu condiția să existe consecvență în aplicarea soluțiilor.

Neinclusiunea în cuib a unora dintre derivatele pe teren românesc ar putea fi și ea justificată dacă acele derivate prezintă îndepărtări semantice foarte mari de

¹⁴ M. Seche 1969 II: 50–51 (sublinierile noastre).

sensul bazei lor de derivare, care nu pot fi deduse de cititor din compararea cu cazuri similare formal și necesită o glosare separată.

După cum la fel de corectă ar fi includerea în cuib a tuturor derivatelor analizabile, unele cu etimologie, altele fără, unele cu definiție, altele fără, cu condiția să se aplice metoda consecvent și să se explice cititorilor, în cadrul unor indicații de utilizare, că cele cu etimologie sunt de fapt împrumuturi analizabile și că cele fără definiție nu au note defnitorii diferite de ale cuvântului matcă.

6. ARGUMENTE ÎN FAVOAREA ORGANIZĂRII DICȚIONARELOR ÎN CUIBURI LEXICALE

Organizarea dicționarilor în cuiburi lexicale nu are un singur avantaj, așa cum se afirmă în citatul de mai sus; tabloul productivității cuvintelor și economia de spațiu tipografic sunt deja două. De fapt, avantajul cel mai important este acela că prezintă cititorului un material lexical organizat, ușor de reținut, și îi propune un mod corect de analiză a structurii cuvintelor în rădăcină comună întregii familii și în formanți analizabili morfologic și semantic. Formanții sunt comuni limbilor de circulație internațională, sunt împrumutați (sau moșteniți) odată cu cuvintele. Fiind însușiți de vorbitor, intrați în competența lui lexicală, acești formanți îi pot facilita crearea de cuvinte noi sau înțelegerea altor derivate împrumutate pe care le va întâlni ulterior.

Având în vedere că oricum vorbitorii sunt predispuși spre analiza cuvintelor, spre motivarea lor parțială, spre judecăți analogice și false etimologii, ar fi mult mai bine ca lingviștii să le orienteze capacitatea de analiză, să le ofere soluții juste prevenind astfel o creativitate fantezistă care duce la etimologii populare.

În ce privește productivitatea, se poate observa intuitiv că ea este mare la cuvintele vechi ale limbii, moștenite din limba latină sau provenind din substrat. De asemenea, este mai mare la cuvintele din fondul principal al vocabularului și mai mică la cuvintele periferice.

Dacă am dispune de un dicționar organizat pe cuiburi lexicale și informatizat, am putea să verificăm statistic aceste intuiții și poate să demonstrăm că există o relație de cauzalitate între cele două constatări de mai sus. Un cuvânt nou intrat în limbă fie se încadrează într-o familie deja existentă, fie își formează o familie proprie, fie dispare în zonele periferice ale vocabularului, deoarece, izolat fiind, nu este reținut de vorbitori în vocabularul lor activ.

Dacă am proba statistic acest fapt, ar fi o demonstrație concludentă și a faptului că într-adevăr în competența vorbitorilor vocabularul este structurat formal și semantic pe cuiburi lexicale.

Privind cuiburile lexicale ca pe o modalitate reală, obiectivă de organizare a informației în competența vorbitorilor, este logic să fie așa, pentru că în lipsa unor relații cu alte cuvinte, în lipsa încadrării lui într-o structură organizată de semne, cuvântul este uitat.

Într-o lucrare mai veche¹⁵, am operat o distincție între familiile de cuvinte lexicale și familiile etimologice. În mod analog, cuiburi lexicale în dicționar (și nu etimologice) ar fi cele alcătuite din cuvinte la care este analizabilă aceeași rădăcină și sunt analizabili diverși formanți, fie că aceste cuvinte sunt împrumutate ori create pe teritoriul românesc.

Spre deosebire de cele lexicale, cuiburile etimologice ar conține numai cuvinte create pe teritoriul românesc, de la cuvântul matcă sau alți membri ai cuibului, ceea ce ar fi un mod de organizare specific dicționarelor etimologice. Acestea însă pot tot așa de bine să opteze pentru cuiburi organizate pe criterii lexicale, cu condiția să precizeze etimologia fiecărui cuvânt în parte. Este soluția pe care o adoptă și DELR, literele AB, din care vom cita familia cuvântului *alfabet*:

Fam.: **alfabetar** s.n. 1988; **alfabetic** c. 1832 < fr. *alphabétique*; **alfabeticeste** 1907 ← *alfabetic* DA, CADE sau ← *alfabet* CDER 197 sau ← *alfabeticesc*; **alfabetiza** 1955 < fr. *alphabétiser* sau ← *alfabet* sau ← *alfabetizare* (der. regresiv); **alfabetizare** 1949 < fr. *alphabétisation* (cu echivalarea sufixului); **analfabet** s.m., s.f., adj. c. 1832 < fr. *analphabète*, germ. *analphabet* ° // Fr. *analphabète* DEX, germ. *analphabet* CADE, lat. neol. *analphabetus* DA, SDLR, TDRG³; **analfabetism** 1958 < fr. *analphabétisme*; **dezanalfabetiza** 1958 ← *analfabet*; **semianalfabet** s.m., s.f., adj. 1978 ← *semi-* + *analfabet*¹⁶.

După specificul dicționarului, cuiburile ar putea fi formate fie numai din cuvinte derivate, fie numai din cuvinte compuse. S-ar putea alcătui și un dicționar organizat pe cuiburi formate atât din cuvinte derivate, cât și din cuvinte compuse, cu condiția ca elementele de compunere și prefixele să fie bine diferențiate grafic și explicativ. Cuvintele derivate și cele compuse sunt incluse împreună în cuiburi în DELR, din care cităm:

ALGIE s.f. „durere apărută spontan sau în urma excitării patologice a nervilor senzitivi – algie” 1975.

Fr. *algie*.

Fam.: **abdominalgie** 1978 < fr. *abdominalgie*; **artralgie** 1962 < fr. *arthralgie*; **cardialgie** 1871 < fr. *cardialgie*; **cauzalgie** 1969 < fr. *causalgie*; **cefalalgie** 1871 < fr. *céphalalgie*, **cistalgie** 1978 < fr. *cystalgie*; **costalgie** 1975 < fr. *costalgie*; **coxalgie** 1931 < fr. *coxalgie*¹⁷ etc.

Nu am citat în întregime acest paragraf lung; se observă că aceste cuvinte nu beneficiază de analiza formanților, substantivul se confundă cu elementul final de compunere savantă, nu se dă decât etimologia directă și anul probabil al primei atestări; sensul compuselor nu este precizat.

¹⁵ C. Mărănduc 2008: 31–41.

¹⁶ DELR, A–B: 67.

¹⁷ *Ibidem*: 68.

7. FORMAREA CUVINTELOR CA DISCIPLINĂ LINGVISTICĂ AUTONOMĂ

Disciplina lingvistică al cărei rol este studiul etimologiei cuvintelor formate prin mijloace interne a avut o istorie sinuoasă. La început, lingviștii nu făceau distincție între afixele lexicale și cele morfologice, adică între morfologie și derivare. Ambele erau incluse în vechile tratate de gramatică. În 1757, în *Gramatica românească*, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul face distincție între „întâietori”, cuvinte care nu provin din alte cuvinte, și „pureczători”, categorie în care include cuvintele derivate. Anton de Marki se ocupă și el în gramatica sa de sufixele augmentative și diminutive, analizând dubla diminutivare și remarcând expresivitatea diminutivelor.

În *Introducere* la prima ediție a tratatului academic de gramatică românească, se arată că există strânse legături între gramatică, vocabular, formarea cuvintelor și fonetică, acestea fiind considerate părți constitutive distincte ale limbii: „Poziția formării cuvintelor între diversele părți constitutive ale limbii este mai deosebită de a celorlalte tocmai din cauză că ea este strâns legată și de vocabular, ... dar și de gramatică prin toate procedeele folosite”¹⁸.

În ediția a II-a la *Gramatica limbii române*, din 1963, capitolul de formarea cuvintelor nu mai apare, în schimb se începe elaborarea și publicarea unor *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*¹⁹.

Deci formarea cuvintelor și-a cucerit în cele din urmă un loc independent față de studiul gramaticii. După stabilirea statutului de compartiment lingvistic independent al formării cuvintelor, pe baza acestor studii și materiale, Mioara Avram și Al. Graur coordonează apariția tratatului *Formarea cuvintelor în limba română* din care s-au publicat volumele: I. *Compunerea*, II. *Prefixele*, III. *Sufixe*. 1. *Derivarea verbală*²⁰. Tratarea sistematică a sufixării nominale s-a făcut în multe studii și materiale, dar lucrarea academică de sinteză este abia acum în curs de elaborare.

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

¹⁸ GALR¹: 18 ș. u.

¹⁹ SMFC I–VI, 1959–1972.

²⁰ FC I–III, 1970–1989.